

شناخت و تحلیل محیط امنیتی

www.ketab.ir
دکتر مجتبی جعفری

سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی

۱۴۰۲

شناخت و تحلیل محیط امنیتی

دکتر مجتبی جامعی

ناشر: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی

چاپ: سوم - ۱۴۰۲

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۶۰-۶۰۲-۸

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ تومان

نشانی سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان فخر رازی، خیابان شهدای زاهدانری، پلاک ۷۲ - تلفن: ۶۶۹۵۲۹۴۸

نشانی مرکز شبکه مرکزی: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان فلسطین و چهارراه ولیعصر (عج)، پلاک ۱۰۷۸، فروشگاه، کتاب سازنده - تلفن: ۶۶۹۶۵۰۱۷

نشانی مرکز بخش و توزیع: تهران، خیابان انقلاب اسلامی، روبروی درب اصلی دانشگاه تهران، خیابان فخر رازی، پلاک ۵۰، مجتمع تجاری مشهور دانش، طبقه همکف، واحد ۶ - تلفن: ۶۶۴۸۷۶۲۵-۶

پایگاه اطلاع رسانی: www.isbair.ir | پست الکترونیکی: info@isbair.ir | فروشگاه اینترنتی: 16book.ir

این اثر، مشمول قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هر کسی تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف، نشر یا بخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

۹	پیش‌گفتار
۱۳	فصل اول: بازشناسی، شناخت و تحلیل امنیت و نظریه‌های آن
۱۵	مقدمه
۱۶	معانی لغوی امنیت
۱۷	امنیت از منظر خبرگان ایرانی و غربی
۱۹	مفهوم پردازی امنیت
۲۲	امنیت در شریعت اسلامی
۲۷	امنیت با رویکرد غرب
۳۰	روش شناخت و تحلیل امنیت
۳۱	هستی‌شناسی
۳۳	معرفت‌شناسی
۳۵	مفاهیم
۳۶	جمع‌بندی
۳۹	فصل دوم: مفهوم‌شناسی محیط؛ کاربردها و الزامات آن
۴۱	مقدمه
۴۲	مفهوم‌شناسی محیط
۴۵	امنیت در محیط از منظر قرآن و معصومین علیهم‌السلام
۴۷	انواع محیط
۴۸	محیط عادی
۴۸	محیط تدبیر
۴۸	محیط متشیخ
۴۸	محیط مستعمره
۴۹	محیط تحت‌الحمایه
۵۰	محیط‌های تحت سرپرستی یا تحت قیمومیت و امانتی
۵۰	محیط بین‌المللی

۵۰ محیط مشترک
۵۱ محیط اشغال شده
۵۱ جغرافیا و محیط
۵۳ ۱. سرزمین
۵۳ ۱-۱. موقعیت جغرافیایی
۵۴ ۱-۲. عمق استراتژیک سرزمینی
۵۵ ۱-۴. کهن بودن و قدمت سرزمین و هویت ملی
۵۶ ۱-۵. منابع طبیعی
۵۶ ۲- ملت
۵۶ ۲-۱. زبان و فرهنگ
۵۷ ۲-۲. دین و مذهب
۵۷ ۲-۳. نژاد و قومیت
۵۷ ۲-۴. مشروعیت و مشارکت مردم در مناسبات عمومی و انتخابی
۵۷ ۳- حکومت (دولت)
۵۷ ۳-۱. مکتب یا اندیشه سیاسی
۵۷ ۳-۲. اقتدار حکومت مرکزی
۵۸ ۳-۳. تجربه نظامی
۵۸ ۳-۴. عضویت در معاهدات و پیمان‌های منطقه‌ای و جهانی
۵۸ ۳-۵. رهبری خردمند
۵۹ ۳-۶. امنیت
۵۹ ۳-۷. فساد
۶۱ ۳-۸. بازراندگی هسته‌ای
۶۳ چستی و کاربردهای نظریه‌های امنیتی در محیط
۶۴ مکاتب شکا دهنده محیط
۶۵ مکتب جریک‌رئیس
۶۶ مکتب انسان‌گرایی
۶۷ مکتب رابینوود
۷۰ الزامات محیط
۷۱ الزامات حوزه موضوع
۷۳ الزامات حوزه مرجع
۷۵ الزامات حوزه امکان
۷۶ الزامات حوزه زمان
۷۷ الزامات حوزه ساختار
۸۰ جمع‌بندی

۸۳	فصل سوم: شناخت محیط امنیتی.....
۸۵	مقدمه.....
۸۷	تمایز محیط امنیتی از محیط غیرامنیتی.....
۹۳	مؤلفه‌های مؤثر در شناخت محیط امنیتی.....
۹۳	امنیت ملی و غایات آن.....
۹۶	اهداف ملی.....
۹۷	منافع ملی.....
۹۷	منافع امنیت ملی.....
۱۰۰	تفاوت منافع ملی و منافع امنیت ملی.....
۱۰۲	محیط امنیتی و منافع امنیت ملی.....
۱۰۵	ویژگی‌های کامیابی در شناخت محیط امنیتی.....
۱۰۵	شناخت به هنگام فرصت‌ها.....
۱۰۷	شناخت نفوذ.....
۱۰۷	شناخت بازیگران و انگیزه آنان.....
۱۰۹	شناخت از بحران.....
۱۱۰	ضرورت‌های آینده‌نگری و آینده‌نگاری در ترسیم محیط امنیتی.....
۱۱۳	اتخاذ رویکرد روشمند در محیط امنیتی.....
۱۱۴	الف) موقعیت رقابتی.....
۱۱۵	ب) موقعیت تهاجمی.....
۱۱۶	ج) موقعیت پیش‌دستانه.....
۱۱۹	هندسه محیط و مهندسی منافع امنیتی در محیط‌های معاصر.....
۱۱۹	۱- پیچیده بودن محیط.....
۱۲۰	۲- سیالیت داشتن محیط.....
۱۲۱	۳- غیر متمرکز بودن محیط.....
۱۲۱	۴- چندوجهی بودن محیط.....
۱۲۲	۵- هوشمند بودن محیط.....
۱۲۲	امکان وجود و بروز تهدید از سوی محیط امنیتی.....
۱۲۳	اشکال تهدید و تبیین روند سنجش تهدیدات در محیط امنیتی.....
۱۲۶	جمع‌بندی.....
۱۲۹	فصل چهارم: تحلیل محیط امنیتی.....
۱۳۱	مقدمه.....
۱۳۲	مسأله‌یابی در محیط امنیتی.....
۱۳۵	تفکیک محیط امنیتی.....
۱۳۷	عوامل مؤثر بر مسأله‌یابی در محیط امنیتی.....

۱۳۷ شناسایی دقیق و اولویت‌بندی تهدیدات
۱۳۸ تأمین منافع ملی و منافع امنیت ملی در حوزه امنیت محیطی و محیط امنیتی
۱۳۹ نقش رهبری و تصمیم‌گیرندگان عالی
۱۴۰ نقش گروه‌های ذی نفوذ
۱۴۱ نقش محیط و شرایط نظام بین‌المللی
۱۴۲ بویش‌های محیط امنیتی
۱۴۳ عوامل مؤثر بر تحلیل محیط امنیتی
۱۴۳ فرآیند تحلیل محیط و نقش و کارکرد مدل‌سازی در تحلیل پدیده‌ها
۱۴۴ نگرش‌های ایدئولوژیک در راستای محیط امنیتی
۱۴۶ نگرش‌های تاریخی و تجربی در راستای محیط امنیتی
۱۴۸ ظهور اعمال و رفتار خاص از سوی بازیگران
۱۴۹ شدت و تنوع تهدید در حوزه منافع امنیت ملی
۱۵۲ میزان منافع مشترک، متعارض و رقابت بازیگران در منافع امنیتی
۱۵۲ مدل‌های رایج در تحلیل محیط امنیتی
۱۵۲ مدل تهدید- بازدارندگی
۱۵۴ مدل امنیت همه‌جانبه (امنیت جامع)
۱۵۵ مدل مدیریت بحران
۱۵۶ مدل نفوذ- موقعیت
۱۵۷ مدل توازن تهدید
۱۵۸ مدل امنیت معاضداتی (امنیت همکارانه)
۱۵۸ مدل امنیت دسته جمعی
۱۵۹ مدل اجتماع امنیتی
۱۶۰ تحلیل محیط امنیتی جمهوری اسلامی ایران در اقلیم کردستان با تأکید بر مدل بازدارندگی
۱۶۲ ظرفیت‌های ژئوپلیتیک اقلیم کردستان
۱۷۵ جمع‌بندی مطالعه موردی اقلیم کردستان
۱۷۶ تقسیم‌بندی محیط امنیتی در نظام بین‌المللی
۱۷۶ محیط معارض و معاند؛ (محیط در تقابل و تعارض)
۱۷۷ محیط رقیب و بر اصف‌کاک (محیط رقابت جویی)
۱۷۸ محیط متعامل و هم‌گرا (محیط تعامل، همکاری و انعطاف)
۱۷۹ محیط منطبق، رشد‌دهنده، مشترک با محیط متحد (محیط همسان، هم‌شکل و هم‌افزا)
۱۷۹ دکترین امنیت ملی و استراتژی‌های آن
۱۸۳ سخن پایانی

پیش‌گفتار

در پی پیمان صلح وستفاليا در سال ۱۶۴۸ میلادی، ضمن ایجاد سیستم حاکمیتی و اقدام متقابل و حق سرنوشت، موضوع امنیت ملی در دولت‌های بی‌نظم اروپا مورد توجه ویژه‌ای قرار گرفت تا دولت به‌عنوان یک مرجع، قدرت و امنیت را برای حکمرانی در اختیار گیرد. این در حالی است که با سپری شدن قریب به سه قرن و در سال ۱۹۳۳ میلادی، کنوانسیون مونته‌ویدئو در پانچتارو گونه با تصویب چهار شرط اساسی برای به رسمیت شناختن یک دولت مستقل صورت پذیرفت. شروط بنیادین حکایت از جمعیت ثابت، مرزهای مشخص، حکومت و اهلیت در داخوری با سایر دولت‌ها بود که چهارمین شرط حاضر که همان توانایی در برقراری ارتباط با کشورهای است، می‌تواند به‌عنوان کلید واژه‌ای برای ترغیب دولت‌ها پیرامون شکل دادن به منافع امنیت ملی در سایر کشورها باشد. در واقع منافع امنیت ملی نظام‌های سیاسی در خارج از مرزها به قصد شاخص‌سازی حوزه‌های تأمین و تعقیب امنیت، مطرح رسیدگی بوده و حیات و بقای خود را در محیط امنیتی جستجو می‌کند.

ایجاد محیط امنیتی یکی از کارکردهای دولت‌ها در نظام بین‌المللی است که جستجو، پیگیری، تحقق و تثبیت منافع امنیت ملی تا شکل‌گیری قدرت در آن کشورها را بنا به تشخیص کارگزاران فراهم می‌آورد؛ لذا در عصر حاضر، فهم، شناخت و تحلیل محیط امنیتی از مباحث متغیر، متصلب، متورم، سیال، پرتنش، پرکنش، پرجدال و دارای ایراد و ابهام در قلمرو مطالعات امنیتی بوده و از ویژگی‌ها و پیچیدگی‌هایی برخوردار است و وسعت و عمق آن نیز مستمراً در حال تغییر و تحول است. تفوق در محیط امنیتی،

نیازمند بررسی چهار موضوع کلیدی اعم از؛ فلسفه و چیستی امنیت، محیط شناسی، منافع ملی و منافع امنیت ملی، محیط غیرامنیتی و محیط امنیتی و روش‌های تحقق محیط امنیتی است.

لازم است پس از درک و فهم فلسفه و چیستی امنیت و شیوه‌های تأمین منافع ملی و منافع امنیت ملی، به دو موضوع دیگر، توجه ویژه شود. در محیط شناسی، محیط به‌عنوان یک سیستم، موقعیت و قلمرو فضایی؛ این امکان را فراهم می‌آورد که قابلیت‌ها، ظرفیت و توانمندی‌ها اعم از مقاومت، مخالفت، تقابل، تعامل، همکاری، هم‌افزایی و اتحاد برای رسیدن به اهداف، مشخص و منجر شود. در حقیقت محیط، اعم از امنیتی و غیرامنیتی با در نظر گرفتن آسیب‌ها، تهدیدات، مقاومت‌ها، تنش و چالش‌ها، ضعف و قوت‌ها، فرصت‌ها، ارزش و آرمان‌ها، سیاست و ظرفیت‌های بالقوه در تدوین راهبردها و دکترین، نقش حیاتی را به عهده دارند. به‌عنوان مصداق، محیط غیرامنیتی به تعقیب منافع ملی و با کارکردهای توسعه قدرت آشکار و اجتماع آفرین و با استفاده از ابزارهای مشروع و مقبول جامعه هدف می‌پردازد و اینکه امنیت محیطی، محیط غیرامنیتی را رصد و کنترل می‌کند همانند انتخابات که یک محیط غیرامنیتی است و نظارت استصوابی، به‌عنوان امنیت محیطی، آن محیط غیرامنیتی را نظارت و کنترل می‌کند.

با به‌عنوان مثال، محیط امنیتی که موجبات تدوین و تصویب سیاست‌های کلان و دکترین امنیت ملی کشورها را ترسیم می‌نمایند همانند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران برای سال ۱۴۰۴ که ایران را کشوری امن، مستقل با سامانه دفاعی مبتنی بر بازدارندگی همه‌جانبه، دست یافته به جایگاه اول در سطح منطقه آسیای جنوب غربی، الهام‌بخش، فعال و مؤثر در جهان اسلام، تأثیرگذار بر همگرایی اسلامی و منطقه‌ای و دارای تعامل سازنده و مؤثر با جهان می‌داند یا در مادتین (۱۰۵) الی (۱۱۲) ذیل بخش سیاسی، دفاعی و امنیتی برنامه پنج ساله ششم توسعه ابلاغی رهبر معظم انقلاب؛ افزایش توان دفاعی، توسعه توان موشکی، تأمین امنیت پایدار مناطق مرزی، طراحی اجرای اقدامات دیپلماتیک در سیاست خارجی در بُعد مبارزه با استکبار و رژیم صهیونیستی و حمایت از جریان مقاومت و مستضعفین، تقویت پیوندهای همه‌جانبه به‌ویژه با کشورهای منطقه و ... مندرج شده است.

یا به عنوان نمونه دیگر، سند ارزیابی استراتژی رژیم صهیونیستی و در ذیل بخش موضوع ایران، به پیشرفت زیرساخت‌های برنامه هسته‌ای ایران و هسته‌ای شدن آن در آینده نزدیک، حمایت ایران از روسیه در جنگ با اوکراین از حیث ساخت کارخانه‌های تأمین پهپاد و موشک‌های قاره پیمای در روسیه و اعزام مستشاران جنگی برای اعلام نظر کارشناسی، ایجاد فرصت برای ایران در راستای تأمین سامانه‌های تسلیحاتی مدرن و بهبود شرایط اقتصادی با استفاده از پول ملی، ادامه تلاش‌ها برای تقویت و ارسال سلاح و فناوری‌های پیشرفته به کشورهای عراق، سوریه، لبنان، یمن و فلسطین (غزه و کرانه باختری)، به شمار رفتن رژیم صهیونیستی به عنوان تهدید اصلی امنیت ملی ایران و ... اشاره دارد. لیکن چالش اصلی رژیم صهیونیستی را مسأله هسته‌ای شدن ایران و عدم واکنش سریع به این پیشرفت از سوی ایالات متحده آمریکا و کشورهای اروپایی که درگیر مسائل مهم جهانی همانند چین، روسیه و جنگ اوکراین شده‌اند، می‌داند و استراتژی خود را برای مقابله با ایران، برگشت پرونده هسته‌ای ایران به شورای امنیت سازمان ملل، ایجاد گزینه نظامی معتبر افزایش حداکثری گسترش روابط با کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس، آذربایجان، ترکیه و اقلیم کردستان به عنوان محیط امنیتی رژیم صهیونیستی دانسته است (موسسه مطالعاتی امنیت ملی اسرائیل، ۲۰۲۳).

محیط به خودی خود، فاقد ارزش و اصالت بوده است و آنچه که می‌بایست به یک محیط، ارزش و هویت دهد کارکردهای محیطی در ارتباط با برطرف کردن نیازهای انسان است و بدین دلیل همواره محیط تابع پسوندهای خود است که محیط امنیتی، یکی از گونه‌های محیطی است لذا شناخت محیط امنیتی و تحلیل آن به لحاظ اینکه وسعت و عمق محیط امنیتی همواره در معرض تغییر و تحول است، درک محیط امنیتی از عوامل مؤثر در تدوین راهبردهای امنیتی دولت‌ها به‌شمار آمده و جایگاه آن حائز اهمیت و اجتناب‌ناپذیر است. در این نوشتار موضوع محیط امنیتی بر سه پایه استوار است در این محیط ضروری است که تفاوت محیط امنیتی با محیط غیرامنیتی و گذار آن، افتراق میان منافع امنیت ملی با تأکید بر محیط امنیتی و منافع ملی با تأکید بر امنیت محیطی و موضوع محیط امنیتی که حفاظت محور بوده با موضوع امنیت محیطی که بر اساس قدرت است، مورد نظر قرار گیرد. برای درک و فهم مناسب از محیط امنیتی،

می‌بایست ابتدا شناخت لازم و مکفی را از محیط و منافع امنیتی کسب کرد و سپس این منافع را در محیط؛ جستجو، پیگیری، تحقق و تثبیت نمود، سپس زمینه فراهم آوردن قدرت یک کشور مهیا می‌شود.

روش‌شناسی^۱ به شیوه‌های درک و فهم مسائل توجه دارد. در بحث روش‌شناسی محیط امنیتی، معمای قدرت-امنیت مطرح است و می‌بایست این معما به یک معادله مبدل شود تا بتوان آن را حل کرد. بدان معنی که در چه مقطعی اصالت با قدرت و ضرورت با امنیت و کدام مقطع اصالت با امنیت و در مقابل، قدرت ضرورت دارد یا در چه سطوحی پدیده‌ای به نام قدرت و امنیت با یکدیگر درهم آمیخته و تلفیق می‌شوند. لذا گذار از محیط امنیتی به محیط غیرامنیتی و بالعکس و الزامات راهبردی اصالت و ضرورت‌ها به عنوان نوآوری پژوهش تلقی می‌شود. همچنین تشخیص دهنده اصالت یا موضوعیت، با طراحان کلان سیاست‌گذاری امنیتی^۲ کشور به لحاظ تأمین منافع امنیت ملی است. علی‌ای حال، مبحث روش‌شناسی محیط امنیتی، متغیرها و عوامل اساسی را در محیط کشور کرده و نحوه سنجش، ارزیابی و تعامل آن‌ها را با همدیگر ارائه می‌دهد تا امکان تدوین برنامه راهبرد فراهم آید. در این نوشتار ضمن حل معمای مربوطه، فراگیران به این نکته اساسی پی‌برند که محیط امنیتی چگونه توسط بازیگران و مراجع، فهم، به‌کارگیری، پیاده‌سازی و اعمال شود و بهترین شکل محیط از منظر راهبردهای امنیتی^۳ چیست؟